

کتاب شناخت طب روحانی حکیم رازی و تحلیل اجمالی آن

روش بحث:

تکیه نگارنده در این تحقیق بیشتر به کتاب *طب روحانی* ترجمه ی پرویز اذکائی بوده و در لابه لای مطالب از کتب و مقالات فارسی نیز استفاده هایی شده است. طریق تهیه مقالات نیز از سایت نورمگز می باشد. در این تحقیق به چند بخش از مولفه های کتابشناختی اشاره هایی شده. همچنین در پایان چند نکته به صورت مختصر بیان گشته. ارجاع دهی نیز در این تحقیق به صورت نقل قول مستقیم بوده و داخل « » نمایان شده است. علاوه بر ویژگی های داخل منابع، نگارنده در بخش هایی تحلیل هایی را عرضه داشته و سعی بر این بوده که تا جای ممکن به صورت مختصر بیان بشود.

۱. مولف و حیات علمی آن

ابوبکر محمد بن زکریا بن یحیی رازی متولد ری در سال ۲۵۱ ق و متوفی ۳۱۳ ق از بزرگترین حکیمان، فیلسوفان و پزشکان اسلامی است. گرچه از آغاز جوانی و تحصیلات او اطلاعات دقیقی در دست نیست، اما پس از چندی با تالیفات بسیار خود به شهرت عالم گیر رسید. وجود ۵۶ کتاب در طب، ۳۳ کتاب در طبیعیات، ۷ کتاب در منطق، ۱۰ کتاب در ریاضیات و نجوم، ۷ کتاب در تفسیر و تلخیص کتب فلسفی یا طبی دیگران، ۱۷ کتاب در علوم فلسفی، ۶ کتاب در مابعدالطبیعه، ۱۴ کتاب در الهیات، ۲۲ کتاب در کیمیا، ۲ کتاب در کفریات و ۱۰ کتاب در فنون مختلف او را به قله ی اعتبار علمی نزدیک کرد. (برداشتی از جمعی از نویسندگان، صص ۶۳ و ۶۴) «درباره ی مقام پزشکی او همین بس که در هنگامیکه بقراط و جالینوس خداوند طب محسوب می شدند آثار رازی آشکار شد و به زبان لاتین و سایر زبان های اروپایی ترجمه گردید و برای مدت مدید در مدارس پزشکی اروپا از آنها استفاده می شد و شروح و تفاسیر متعددی نیز بر آنها نوشته شد و نیز پس از به وجود آمدن صنعت چاپ در اروپا کتابهای رازی از قدیم ترین کتابهایی بود که چاپ و منتشر گشت.» (محقق، الف، صص ۱۱۳ و ۱۱۴) «کتاب طب روحانی را به نام "Le Medecine Spisituelle" ترجمه نموده اند، رازی از مباحث مختلفه حالات روحی آدمی و درمان آن صحبت داشته است.» (نجم آبادی، ص ۹۳)

۲. آثار اخلاقی

«علاوه بر کتاب *الطب الروحانی* رساله ی دیگری در اخلاق به نام *السیره الفلسفیه* از رازی باقی مانده که خاور شناس آلمانی پول کراوس پس از تحقیق، آن را در مجموعه ای از آثار رازی با عنوان *الرسائل الفلسفیه* چاپ کرده است. این کتاب را انتشارات آموزش انقلاب اسلامی با ترجمه عباس اقبال و مقدمه ی مهدی محقق در سال ۱۳۷۱ چاپ کرده

است. رازی در کتاب الطب الروحانی از اخلاق به شکل عام بحث می کند، ولی در اثر دوم به شکل خاص از روش اخلاق یک فیلسوف سخن به میان آورده است.» (جمعی از نویسندگان، ص ۶۳)

همچنین بیان این نکته نیز لازم است که «پیش از رازی کتاب قابل توجهی دیگر در اخلاق به نظر نمی آید که بتوان طب الروحانی را با آن مقایسه کرد.» (محقق، الف، ص ۲۱) طب روحانی (/پزشک راونی) در واقع اولین تلاش برای اخلاق فلسفی نظام مند است. «پیش از رازی یعقوب بن اسحاق کندی کتابی به نام الطب الروحانی داشته ولی به دست ما نرسیده و معلوم نیست آیا این همان کتابی است که به عنوان «فی الاخلاق» نوشته که نسخه ای از آن در یکی از کتابخانه های شخصی در شهر حلب به دست آمده و یا اینکه کتابی دیگر است.» (محقق، الف، ص ۱۲۰) «رازی کتاب الطب الروحانی را به خواهش ابوصالح منصور بن اسحاق بن اسد که از سال ۲۹۰ تا ۲۹۶ از طرف پسرعم خود احمد بن اسماعیل بن احمد دومین پادشاه سامانی در ری حکومت کرده است نوشت، این امیر همان کسی است که رازی «کتاب المنصوری» خود را که بعدها شهرت جهانی یافت به نام او کرده است و در آغاز طب روحانی می گوید این کتاب را الطب اروحانی نامیدم تا عدیل و قرین کتاب منصوری باشد در طب جسدانی. ولی کتاب السیره الفلسفیه را در پاسخ کسانی نوشت که به او خرده گرفته بودند که از سیرت حکما و فیلسوفان انحراف جسته و به امور دنیوی و آمیزش با مردم و خدمت ملوک مشغول شده و راه و روشی را که پیشوای فیلسوفان سقراط بزرگ داشته مورد غفلت قرار داده است.» (همان)

۳. آثار وابسته و نسخه های کتاب

این اثر ارزشمند به بیشتر زبان های دنیا ترجمه شده و اهمیت این اثر تا این حد است که دو ترجمه ی فارسی از آن در دسترس می باشد. همچنین چه بسیار مقالات علمی در سراسر دنیا وجود دارند که بر روی این اثر تمرکز داشته اند. از الطب الروحانی دو ترجمه فارسی در دست است:

۱. طب روحانی (رساله در روانشناسی اخلاق)، محمدبن زکریای رازی، ترجمه از پرویز اذکائی، موسسه فرهنگی اهل قلم، چاپ اول، بهار ۱۳۸۱. این ترجمه، که در دسترس بنده بوده است، ترجمه ای است که سعی شده روح نگارش رازی در آن حفظ شود. مترجم در کتاب سعی کرده با عبارات عربی دست و پنجه نرم کند و آن را تا جای ممکن پارسی بنماید.
۲. بهداشت روانی (طب روحانی)، ترجمه جمعی از استادان حوزه ی علمیه قم و دانشگاه الزهراء، انتشارات سازمان انجمن و اولیا و مربیان، ۱۳۷۹، تهران.
- «مستشرق هلندی «دی بور» در سال ۱۹۲۰ مقاله ی کوتاهی درباره ی این کتاب نوشته و در آن برخی قسمت های این کتاب را به هلندی ترجمه کرده است.» (جمعی از نویسندگان، ص ۶۸)

استاد مهدی محقق نیز در چهار شماره ی پیاپی نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران سعی در شناختن رازی و کتاب الطب الروحانی داشته است. در باب مقالات و کتب سخن زیاد است و بنده به همین مقدار بسنده می کنم. اما در باب نسخه های کتاب می توان گفت:

نسخستین بار پول کراوس (Paul Kraus) متن عربی را ضمن الرسائل الفلسفیه در سال ۱۹۳۹ م در قاهره منتشر ساخت. در سال ۱۳۷۸ ش به اهتمام مهدی محقق توسط انتشارات «موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران – دانشگاه مک گیل» متن عربی الطب الروحانی چاپ «پول کراوس» و نیز تصویر نسخه ای خطی از آن که در کتابخانه ی یحیی مهدوی محفوظ است (و میکروفیلم آن به شماره ۱۵۵۹ و عکس آن به شماره ۶۱۴۶ در کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران وجود دارد) به همراه مقدمه مبسوطی از مهدی محقق در بررسی تحلیلی این کتاب چاپ شده است.

نسخه های خطی: موزه ی بریتانیا، ۲۵۷۵۸، ۷۵۹؛ کتاب خانه ی روم و واتیکان، ۱۸۲؛ دار الکتب المصریه، ۲۲۴۱

۴. ساختار کتاب

کتاب الطب الروحانی مشتمل بر بیست فصل به شرح ذیل می باشد:

۱. بهر یکم: در برتری خرد و ستایش آن

۲. بهر دوم: در سرکوبی هوی و راندن آن

۳. بهر سوم: پیش گفتاری در باب نفس

۴. بهر چهارم: در شناختن آدمی عیبهای خود را

۵. بهر پنجم: در باب عشق و دوستکامی

۶. بهر ششم: در باب خودبینی

۷. بهر هفتم: در باب دفع رشک وری

۸. بهر هشتم: درباره راندن خشم

۹. بهر نهم: در بدور افکندن دروغ

۱۰. بهر دهم: در بدور افکندن بخل

۱۱. بهر یازدهم: در راندن دلنگرانی

۱۲. بهر دوازدهم: در دگر ساختن اندوهان

۱۳. بهر سیزدهم: در راندن آزمندی

۱۴. بهر چهاردهم: در چاره باده گساری

۱۵. بهر پانزدهم: در آزمندی به جماع
۱۶. بهر شانزدهم: در نابهودگی و آیین زدگی
۱۷. بهر هفدهم: درباره ی درآمد و هزینه
۱۸. بهر هجدهم: در جاهجویی و دنیاطلبی
۱۹. بهر نوزدهم: در رفتار بهین دانایی
۲۰. بهر بیستم: درباره ی ترس از مرگ

در باب تناسب و حجم نسخه ی فارسی کتاب، ترجمه ی پرویز اذکائی، می توان چنین گفت که کتاب مشتمل بر دو بخش می باشد. بخش اول که مربوط به مقدمه ی مترجم است و شامل ۱۰ صفحه و بخش دوم که متن اصلی کتاب است و مجموعاً ۱۰۳ صفحه همراه با فهرست کتاب است. بنابراین خواننده با کتابی کم حجم روبروست. (برداشتی از اذکائی)

۵. روش کتاب

کتاب الطب الروحانی جزو دستگاه اخلاق فلسفی و از رویکرد جالینوسی تبعیت می نماید. رازی به مثابه ی یک طبیب به اخلاق نظر می اندازد. «رازی از منظر پزشک آسیب شناس به آسیب های روحی انسان می نگرد و اخلاق را شاخه از طب عام می داند که شعبه ای از آن با نام پزشکی به علاج امراض بدنی و تبیین و تعلیم اصول بهداشت جسم می پردازد و شعبه دیگر به نام اخلاق به علاج امراض روحی و تشریح اصول بهداشت روانی می پردازد.» (جمعی از نویسندگان، صص ۳۲ و ۳۳) در این کتاب استفاده از عقل و فرد عاقل موج می زند چنانچه رازی برای رفع بیماری های روانی به افراد توصیه می کند که نزد فرد عاقل بروند و خود را معالجه نمایند. همچنین در این کتاب از روش نقلی سخنی به میان نیامده است. آیات و روایات در این کتاب به انزوا رفته اند و صرفاً روش عقلی است که چاره ی امور است. شاید به همین دلیل باشد که در گرایشات اعتقادی مولف تردید هایی وجود دارد و سخنانی زده شده است.

۶. ویژگی های منحصر به فرد کتاب

✓ نقطه ی شروع رازی در این کتاب با فصلی تحت عنوان «در برتری خرد و ستایش آن» آغاز می شود. در این فصل رازی می کوشد تا با بیان وجه تمایز انسان و چهارپایان، قوه ی عاقله را هدیه ای الهی بنامد و مقام آن را ارج نهد. این مقدمه بسیار مهم است چرا که روح کل کتاب در این ۴ نکته که رازی بدانها اشاره نموده است قرار دارد. جمله ی نخستین کتاب می گوید: «آفریدگار — که نامش گرامی باد— خرد از آن به ما ارزانی داشت، تا بتوانیم از بهره و سودهای آنی و آتی برخوردار شویم، چیزهایی که دستیابی بر آنها در گوهر هستی ما نهاده شده است.» (اذکائی، ص ۱) در واقع رازی در پی آن است که بگوید در انسان دو نوع چیز نهاده شده است: یکی خرد و دیگری هوی. انسان باید سعی کند با استفاده ی درست از خرد خویش هوی را تحت کنترل

بگیرد و با این عمل انسان می تواند فردی اخلاقی گردد. رازی در فصل نخست به تعریف «انسان سالم» می پردازد و می گوید: «انسان زمانی از سلامت روحی و اخلاقی برخوردار است که همه ی فعالیت های خود را بر محور عقل، سامان دهد.» (جمعی از نویسندگان، ص ۷۰)

✓ بیان این نکته نیز لازم است که رازی در این کتاب نه تنها از تفکر فلسفی بلکه از روش فلسفی — منطقی نیز استفاده نموده است. شکل فصل بندی کتاب به گونه ای است که گویی انسان از بدو تولد تا زمان مرگ را در نظر دارد. در این کتاب رازی پس گفتن چهار فصل به عنوان مقدمه و شروع بحث، از فصل «در باب عشق و دوستکامی» استفاده کرده است. عشقی که در دوران جوانی و یا حتی نوجوانی انسان را به خود گرفتار می کند. سپس در بهر ششم: «در باب خودبینی» گویی غرور جوانی را در نظر دارد و همینطور تا فصل هجدهم: «در جاهجویی و دنیاطلبی» نیز ممکن است به دنیا طلبی پیران در اواخر عمر خویش نظر داشته باشد. در نهایت در فصل بیستم: «در باره ی ترس از مرگ» رازی نکات پایانی خویش را که آدمی در باب آن در پایان عمر شاید بدان فکر کند را قرار داده است.

۷. قانون طلایی

در وهله ی اول شاید مهم ترین قانون کلی رازی همان قانون **حد وسط** ارسطو باشد. «ارسطو می کوشد تا فضیلت را اراده ای تعریف کند که می تواند از میان دو حالت افراط و تفریط خصلت های انسان، آن حد وسط درست را انتخاب کند.» (اسلامی، ص ۱۰) رازی راه آراسته شدن به فضیلت را «مبارزه با هوای نفس» را ذکر کرده است. (برداشتی از جمعی از نویسندگان، ص ۷۳) گویی قاعده ی طلایی ای که او در نظر داد: پیروی از عقل و اعتدال، و مبارزه با هوای نفس می باشد.

۸. سخن آخر و بیان نکات

«رازی در استفاده از اندیشه های پیشینیان به قول اکتفا نکرده بلکه گفتار آنان را با اندیشه ی ژرف و تفکر نیرومند خود آمیخته است و به خوبی محسوس است که رازی استقلال فکری خود را حفظ کرده است و نیز بیشتر مطالب را با نقدهای فیلسوفانه همراه می سازد.» (محقق، ب، ص ۳۹۱)

✓ فرد می تواند با توسل به عقل و نظر دیگران مشکلات خود را دریابد. «رازی دوطریق شناخت عیوب نفس را تمایز می دهد: تدبر عقلانی بر خویش و رویت عیوب خویش در آینه ی دیگران. اما وی ربای دستیابی به عیوب نفس به دومی توصیه میکند.» (فرامرز قراملکی، ص ۱۰)

✓ انسان برای حل مشکلات به فرد عاقل مراجعه نماید.

✓ اصالت عقل ویژگی اصلی این کتاب است.

- ✓ به اعتقاد رازی انسان همواره درگیر تضاد عقل و هوی است.
- ✓ **اعتدال** در بیشتر جاهای کتاب برای درمان امراض روانی توصیه شده است.
- ✓ رازی مکرراً از اعتدال استفاده می کند و ... مشخص می کند که هدف طب جسمانی و روحانی هر دو، متعادل کردن سه روح مختلف از طریق اعتدال است. (محمد طرفداری، ج، ص ۱۰)
- ✓ انسان زمانی از سلامت روحی و اخلاقی برخوردار است که همه ی فعالیت های خود را بر محور عقل، سامان دهد.
- ✓ رازی در طب روحانی به خودشناسی انسان نظر دارد. سر اینکه وی در طب به خودشناسی می پردازد ، سلامت محور بودن نظریه اخلاقی اوست. گام نخست در پیشگیری و درمان بیماری های عارض بر نفس، شناخت این بیماری ها است. (فرامرز قراملکی، ص ۹)

منابع

۱. رازی در طب الروحانی، مهدی محقق، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۵۴، آذر ۱۳۴۵ (الف)
۲. رازی در طب الروحانی، مهدی محقق، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۵۵، بهمن ۱۳۴۵ (ب)
۳. فلسفه اخلاق یا طب روحانی در اسلام، مهدی محقق، مترجم علی محمد طرفداری، نشریه بررسی های نوین تاریخی، شماره ۷۰۶، بهار و تابستان ۱۳۸۹
۴. طب روحانی (رساله در روانشناسی اخلاق)، محمدبن زکریای رازی، ترجمه از پرویز اذکائی، موسسه فرهنگی اهل قلم، چاپ اول، بهار ۱۳۸۱
۵. طب روحانی، محمود نجم آبادی، نشریه مهر، شماره ۱۰۵، بهار ۱۳۴۳
۶. کتاب شناخت اخلاق اسلامی، جمعی از نویسندگان، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۹
۷. گشتی در اخلاق نیکوماخوس، سید حسن اسلامی، کتاب ماه دین، آذر ۱۳۷۸
۸. نظریه خودشناسی رازی در طب روحانی و جایگاه آن در نظام اخلاقی وی، احمد فرامرز قراملکی، نشریه انسان پژوهی دینی، شماره ۲۵، سال هشتم، بهار و تابستان ۱۳۹۰